بعون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان
قصائد و دیوان حضرت شیخ سعدی
در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جهان شد

قصائد عربیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

صبت وتخفی المدامع لاتجری — فلما طغی الماء استطال علی السکر

نسیم صبا بغداد وبعد خضرائها — تمنیت لو کانت تمر علی قبری

لان ہلاک النفس عند اولی النہی — احب لہ من عیش منقبض الصدر

زجرت طبیبا جس نبضی مداویا — الیک فما شکوای من مرض تبری

لزمت اصطبارا حیث کنت مفارقا — وہذا فراق لا یعالج بالصبر

ولا تسالن عما جری یوم حصرہم — وذلک مما لیس یدخل فی الحصر

اریدت کوس الموت حتی کانہ — رؤس الاساری تجترکن من السکر

فقد ثکلت ام القری ولکعبۃ — مدامع فی المیزاب تسکب فی البحر

بکت جدر المستنصریۃ ندبۃ — علی العلماء الراسخین ذوی الحجر

نوائب دہر لیتنی مت قبلہا — ولم ار عدوان السفیہ علی الحبر

ضفادع حول الماء تلعب فرقة ... اصبر على هذا ويونس في القعري
تزاحمت الغربان حول رسومها ... فاصبحت القفار لازمة الوكري
ايا احمد المعصوم لست بمجاسر ... وروحك في الفردوس عسر مع اليسر
وجنات عدن حففت بمكاره ... فلابد من شوك على قنن البسرى
تهنا لطيب العيش في مقعد الرضا ... ودع جيف الدنيا لطائفة البشرى
ولا فرق ما بين القتيل وميت ... وانت حيّا بعد يمسك في البحري
تحية مشتاق والف ترحم ... على الشهداء الطاهرين من الورى
هنيئا لهم كاس المنية مترعا ... وما فيه عند الله من اعظم الاجرى
فلا تحسبن الله مخلف وعده ... بان لهم دار الكرامة والبشرى
عليهم سلام الله في كل ليلة ... بمقبل زوارها الى مطلع الفجرى
الى بلغ عن امر الخلافة رتبة ... فلم انظروا ما كان عاقبة الامرى
فليت صماخي صم قبل استماعه ... بهتك اساتير المحارم في الاسرى
غدون خفايا المسبيات على السبي ... رخائم لا يستطعن شيئا على الجسرى
لعمرك لو عاينت ليلة قصرهم ... كان العذارى في الدجى شهب تسرى
وان صياح الاسر يوم قيامه ... على امم شعث يساق الى الحشرى
وتستصرخ بالطروق فانتصروا ... ومن يصرخ العصفور بين يدي صقر
يساقون سوق المغرقي كبدا لنفلا ... غرائر قوم لا يعودون بالزجرى
جلبن سبايا سافرات وجوهها ... كواعب لا تبرزن من حلل الخدرى
وغيرة قنطورا في كل منزل ... تصيح باولاد البرامك من بشرى

كان شياطين البغداد اعين القطرى
تعوذ بعفو الله من القهرى
يكلفنا ما لا نطيق من الامرى
لان مصاب الزيد ...
اذا كان للانسان عند ظهوره

فلا تنظرن الناس بالنظر الشزرى
اذا كان عند الموت لا فرق بيننا

وجارية الدنيا تعوبة كفها … مخنثة لكنها الكلب ذو الظفر

ولو ان ذا مال من الموت خاليا … لكان جديرا بالتعاظم والكبر

رجحت الهدى ان كنت عاقل صالح … وان لم تكن والعصر انك لفي خسر

كما قال بعض الطاعنين لقرنه … بسمر القناطيب معانقة السمر

اتفخر الدنيا قرنا كما اسى … لدار غدا ان كان لابد من ذخر

على المرء عار كثرة المال بعده … وانك يا مغرور تجمع للفخر

عفى الله عنا ما مضى من جريمة … ومن علينا بالجميل من الستر

وخان بلاد المسلمين بلطفه … بدولة سلطان البلاد الى بحر

مليك على في كل بلدة اسمه … عزيزا ومحبوبا كيوسف في مصر

لقد سعد الدنيا بدوام سعده … وايده المولى بالوية النصر

كذالك تفشا ليته هو عرفها … وحسن نبات الارض من كرم البذر

ولو كان كسرى في زمان حياته … لقال الهي اشدد به ولنا ازري

بشكر الرعايا صين عن كل فتنة … وذلك لان اللب يحفظ بالقشر

يبالغ في الاحسان والعدل والتقى … مبالغة السعدي في نكت الشعر

وما الشعر ايم الله لست بمدع … ولو كان عندي ما يقابل بالسحر

هنالك نقادون علما وخبرة … ومنتجو القول الجميل من الجبر

جرت عبراتي فوق خدي كانه … فانشات هذا في قصيدته ما يجري

ولو استقتني ساوة جل قدرهم … وما حسنت مني مجاوزة القدر

وفي السمط ياقوت ولعل وزجاجة … وان كان لي ذنب يكفر بالعذر

القصيدة الثانية

في الموعظة والتاسف

واستنقذ الدين من كلاب سابقة ... واستنبط الدر من غيابات وامانة
بقا نصرة الاسلام و ولسه ... نصرا و بالغ في تسكين اعلامه
كهف الاماثل فخر الدين صاحبنا ... مولى تقاصرت الاوهام عن رايه
يا انحل منعقد الابهته ... ماحل واعيته الا باعد انه
ثني عليه ذوا الاحلام جمهرة ... ويا سالك بين حق اشانه
لولا يمن به رب العباد علي ... سير زما كان يرجو البر من وانه
فالحمد لله حمدا اما يحاط به ... والعالمون حيارى دون احصانه
لا زال في نعم والحق ناصره ... بحق من جمع القرآن من آية

القصيدة الخامسة في الاشتياق

تعذر صمت الواجدين فصاحوا ... ومن صاح وجدا ما عليه جناح
اسروا حديث العشق ما امكن التقى ... وان غلب الشوق الشديد فباحوا
سرى طيف من يجلو بطلعته الدجى ... وسائر ليل المقبلين صباح
يطاف عليهم والخليون نوم ... ويسقون من كاس المدامع راح
سمحت به نيابي ودني وسهجتي ... ونفسي وعقلي والسماح رباح
واقبح ما كان المكاره والاذى ... اذا كان من عند الملاح ملاح
ولو لم يكن سمع المعاني لاهلها ... سماع الاغاني زخرف ومزاح
اتيح اشتياقا كلما ذكر الحمى ... وغاية جهد المستهام صياح
ولا بد من حي الحبيب زيارة ... وان ركزت بين الخيام رماح

وما كان قلبي غير مجتنب الهوى	فدالله عيني بالغمر وولت
الم تر في روضة الحب كلما	ورب مطر سحب العيون قبلت
اما كان قتل المسلمين محرما	لحي الله سمر الحي كيف استحلت

وها نفس السعدي ارتكى تحية
تبلغهم ريح الصبا حيث حلت

القصيدة العاشرة

ملك الهوى قلبي وجاش صغيراً	ونهى المودة ان اصيح نفيرا
اصبحت علي يد الغرام طويلة	وذراع صبري لايزال قصيرا
يا ناقلاً عني بانه صابر	لقد افتريت علي قولا زورا
من منصفي ممن يقدر جوره	قولا ويجعل طاعتي تقصيرا
لم ترضني عبداً وبين عشيرتي	ماكنت ارضى ان اكون اميرا
يا سائلاً عن يوم صدر حيلهم	ماكان الا ليلة وبحورا
لم يحبس الركب في وادعل عطشر	الا جعلت من البكا غديرا
ودر الاساري ان يفك وثاقهم	وذري واني لا ازال اسيرا
ان جاره رجل نستعين بسراقه	اني جلب اذ لم يجده نظيرا
كم التقى سيف القدود تجاذبا	فيغر في كحل العيون غرورا
هل ابطفن الصبر نار جوانحي	ومعالم الاحباب تلمع نورا
وكواعب النخل استوين كواعبا	واهله الحي الكنس بدورا

کتاب قصائد فارسیه

شکر و سپاس و منت و عزت خدای را — پروردگار خلق و خداوند کبریا
دادار غیب دان و نگهدار آسمان — رزاق بنده پرور و خلاق رهنما
اقرار میکند دو جهان بر یگانگیش — یکتا و پشت عالمیان بر درش دوتا
گوهر زسنگ خاره کند لولو از صدف — فرزند آدم از گل و برگ گل از گیا
سبحان من یمیت و یحیی و لا اله — الا هو الذی خلق الارض و السما
باری زسنگ چشمهٔ آب آورد پدید — باری ز آب چشمه کند سنگ ذره سا
گاهی بصنع ماشطه بر روی خوب روز — گلگونهٔ شفق کند و سرمهٔ دجا
دریای لطف اوست و گرنه سحاب کیست — تا بر زمین مشرق و مغرب کند سخا
انشاتنا بلطفک یا صانع الوجود — فاغفر لنا بفضلک یا سامع الدعا
ارباب شوق در طلبت بیدلند و هوش — اصحاب فهم در صفتت بیسرند و پا
شبهای دوستان ترا انعم الصباح — و آنشب که بی تو روز کند اظلم المسا
یاد تو روح پرور و وصف تو دلفریب — نام تو غمزدای و کلام تو دلربا
بی سکهٔ قبول تو نقد عمل دغل — بی خاتم رضای تو سعی امل هبا
جائیکه تیغ قهر برآرد مهابتت — ویران کند بسیل عرم جنت سبا
شاهان بر آستان جلالت نهاده سر — گردنکشان مطاوع و جباران گدا
گر جمله را عذاب کنی ور عطا دهی — کس را مجال آن نه که آنچون و این چرا

یاران بود که مال و تن و جان فدا کند / تا در سبیل دوست بپایان برد وفا

دیگر عمر که لائق پیغمبری بدی / گر خواجه رسل نبدی ختم انبیا

سالار خیل خانهٔ دین صاحب رسول / سر دفتر خدای پرستان بی ریا

دیوی که خلق عالمش از دست عاجز اند / عاجز در آنکه چون شود از دست او رها

دیگر جمال صورت عثمان که بنگرد / در پیش دوست دشمن قاتل سر از حیا

این شرط مهربانی و تحقیق دوستی ست / کز بهر دوستان بری از دشمنان جفا

خاصان حق همیشه بلیت کشیده اند / هم بیشتر عنایت و هم بیشتر عنا

کس را چه زور و زهره که وصف علی کند / جبار در مناقب او گفت هل اتی

زور آزمای قلعه خیبر که دست او / در یکدگر شکست ببازوی لافتی

شیر خدا و صفدر میدان و بحر جود / جان بخش در نماز و جهان سوز در وغا

دیباچهٔ مروت و سلطان معرفت / لشکر کش فتوت و سردار اتقیا

فردا که هر کسی بشفیعی زنند دست / مائیم و دست و دامن معصوم مرتضی

پیغمبر آفتاب منیر است در جهان / وینان ستارگان بزرگند و مقتدا

یا رب بنسل طاهر اولاد فاطمه / یا رب بخون پاک شهیدان کربلا

یا رب بصدق سینهٔ پیران راست رو / یا رب بآب دیدهٔ مردان آشنا

دلهای خسته را بکرم مرهمی فرست / ای اسم اعظمت در گنجینهٔ شفا

گر خلق تکیه بر عمل خویش کرده اند / ما را بس است رحمت و فضل تو متکا

یا رب خلاف امر تو بسیار کرده ایم / امید هست از کرمت عفو ما مضی

چشم گناهگار بود بر خطای خویش / ما را ز غایت کرمت چشم بر عطا

در کوه و دشت هر سحری صوفیی بدی | گر هیچ سود مند بدی صوف بی صفا
پهلوی تن ضعیف کند پشت دل قوی | صیدی که در ریاض ریاضت کند چرا
گر بر وجود عاشق صادق زنند تیغ | گویندکش که بال بسمل ست و جان فدا
ما را نبود شد از روی دشمن امید نیست | و ز دوست دوست گر همه زهرست مرحبا
چون شادمانی و غم دنیا مقیم نیست | فرعون کامران بد و ایوب مبتلا
امثال ما به تنگی و سختی بمرده اند | ما خود چه لایقیم تشریف اولیا
غم نیست زخم خورده راه خدای را | دردی چه خوش بود که حبیبش کند دوا
مابین آسمان و زمین جای عیش نیست | یکدانه چون جهد ز میان دو آسیا
عمرت برفت و چاره کاری نساختی | اکنون که چاره نیست به بیچارگی بیا
کردار نیک و بد بقیامت قرین تست | آن اختیار کن که توان دیدنش لقا
تا هیچ دانه نفشانی بعز کرم | تا هیچ مایه نستانی بجز ریعت
نااهل را نصیحت سعدی چنانکه هست | گفتیم اگر بسمع تفاوت کند عمی
گوئی کدام سنگدل این پند نشنود | بر کوه خوان که باز بگوش آیدت صدا

فی مدح صاحب الشهید علاء الدین جوینی

اگر مطالعه خواهد کسی بهشت برین را | بیا مطالعه کن گو بهار روی زمین را
شگفت نیست گر از طین بدر کند گل و نسرین | همان که صورت آدم کند سلالهٔ طین را
حکیم بازخدائی که صورت گل خندان | درون غنچه ببندد چو در مشیمه جنین را
سزد که روی عبادت نهند بر در حکمش | مصوری که درون رحم نگاشت جبین را

شروع فکر من اندر بیان خاصیت او — تکلف ست که حاجت بشرح نیست یقین را

هلال اگر بنماید کسی بدیع نباشد — چه حاجتست که بنماید آفتاب مبین را

درین حدیقه که بلبل زبان نطق ندارد — تو شوخ دیده مگس بین که برگرفته طنین را

ایا رسیده بجائی کلاه گوشه قدرت — که دست معینت بران بپایه آسمان زیرا

گر اشتیاق نویسم بوصف راست نیاید — چنان محب و مریدم که تشنه ماء معین را

بخاک پای تو گفتم عین غیر مکفر — گران زبان که بشد استم از بسیار بین را

برای حاجت دنیا طمع بخلق نبردم — که تنگ چشم تحمل کند عذاب مهین را

تو قدر فضل شناسی که آمال فضلی وانش — شبه فروش چه داند بهای در ثمین را

نگاه دار و غنیمت خدای باد که هرگز — به از خدای نه بینی نگاه دار و معین را

مضاجع پدرانت غریق باد برحمت — که چون تو عاقل هشیار پیرو زیدین را

در سخن بود مصرع چنان لطیف به بندم — که شاید اهل معانی که در دخود کنید را

بخود ببخش که دنیا بهیچ کار نشاید — جز آنچه پیش فرستند روز بازپسین را

حرف التاء فی الموعظة والنصیحة

ایها الناس جهان جای تن آسانی نیست — مرد دانا بجهان داشتن ارزانی نیست

خفتگان را خبر از زمزمه مرغ سحر — حیوان را خبر از عالم انسانی نیست

دارو تربیت از پیر طریقت بستان — کادمی را بتر از علت نادانی نیست

روی اگر چند پری چهره و زیبا باشد — نتوان دید در آئینه که نورانی نیست

شب مردان خدا روز جهان افروزست — روشنان را بحقیقت شب ظلمانی نیست

ایضاً فی الموعظة والنصیحة

خوش است عمر دریغا که جاودانی نیست
بس اعتماد برین پنج روز فانی نیست

درخت قد صنوبر خرام انسان را
مدام رونق نوباوهٔ جوانی نیست

گلیست خرم و خندان و تازه و خوشبوی
ولی امید ثباتش چنانکه دانی نیست

دوام پرورش اندر کنار مادر دهر
طمع مکن که درو بوی مهربانی نیست

مباش غره و غافل چو میش سر در پیش
که در طبیعت این گرگ گله‌بانی نیست

چه حاجتست عیان را باستماع و بیان
که بیوفائی دور فلک نهانی نیست

کدام باد بهاری وزید در آفاق
که باز در عقبش آفت خزانی نیست

اگر ممالک روی زمین بدست آری
بهای دولت یکروزه زندگانی نیست

دل ای رفیق برین کاروانسرای مبند
که خانه ساختن آئین کاروانی نیست

اگر جهان همه کامست و دشمن اندر پی
بدوستی که جهان جای کامرانی نیست

چو بت‌پرست بصورت چنان شدی مشغول
که دیگرت خبر از لذت معانی نیست

جهان ز دست بداوند دوستان خدای
که پای‌بند عنا را جز این جهانی نیست

نگاهدار زبان تا بدوزخت نبرند
که از زبان بتر اندر جهان زیانی نیست

عمل بیار و علم برکش که مرد آنرا
رهی سلیم‌تر از کوی بی‌نشانی نیست

طریق حق رو و هر جا که خواهی باش
که کنج خلوت صاحبدلان مکانی نیست

کف نیاز بدرگاه بی‌نیاز برآر
که کار مرد خدا جز خدای خوانی نیست

مخور چو بی‌ادبان کاه و تخمه کاینان را
امید خرمن اقبال آن جهانی نیست

بخاک در مروای آدمی نخوت و ناز   که زیر پای تو همچون تو آدمی زادست
جهان بر آب نهادست و عاقلان دانند   که روی آب نه جای قرار و بنیادست
رضا بحکم قضا اختیار کن سعدی   که هر که بندهٔ حق شد ز خلق آزادست

فی صفت الربیع

علم دولت نوروز بصحرا برخاست   لشکر رحمت سرما ز سر ما برخاست
تا رباید کله قاقم برف از سر کوه   یزک تابش خورشید بیغما برخاست
بر عروسان چمن بست صبا هر گهری   که بغواصی ابر از دل دریا برخاست
این چه بوی است که از جانب خلخ بدمید   وین چه باد است که از جانب صحرا برخاست
چه هوائیست که خلدش بتحیر بنشست   چه زمینی است که چرخش بتولا برخاست
طارم اخضر از عکس چمن احمر گشت   بسکه از طرف چمن لولوی لالا برخاست
موسم نغمهٔ چنگ است که در بزم صبوح   بلبلان را ز چمن ناله و غوغا برخاست
بوی آلودگی از خرقهٔ صوفی آمد   شور و سودای گل از سینهٔ دانا برخاست
از زمین نالهٔ عشاق بگردون برسید   وز ثری نالهٔ مستان بثریا برخاست
بسکه خوبان بتفرج سوی صحرا رفتند   الغیاث از چمن و گلشن و صحرا برخاست
عاشق امروز بذوقی بتماشا بنشست   که دل زاهد از اندیشهٔ فردا برخاست
هر کجا طلعت خورشید رخی سایه فگند   بیدلی خسته کمر بسته چو جوزا برخاست
هر کجا سرو قدی چهره چو یوسف بنمود   عاشقی سوخته خرمن چو زلیخا برخاست
هر کسی را هوس روی گلی در سر شد   بلکه این ولوله از بلبل تنها برخاست

فی الموعظت

۱۸

چرا ز حال قیامت دمی نیندیشی — که حال بیخبران سخت زار خواهد بود

بهشت میطلبی از گنه بپرهیزی — بهشت منزل پرهیزگار خواهد بود

گذر ز باطل و مردانه حق پرستی کن — ز حق پرستی بهتر چه کار خواهد بود

بساز چارهٔ رفتن چو رهروان زنهار — که سعدی از تو سخن یادگار خواهد بود

بقطره قطره حرامت عذاب خواهد داد — بذره ذره حلالت شمار خواهد بود

فی التنبیه

روزی که زیر خاک تن ما نهان شود — و انها که کرده ایم یکایک عیان شود

یارب بفضل خویش ببخشای بنده را — آندم که عازم سفر آنجهان شود

بیچاره آدمی که اگر خود هزار سال — مهلت بیابد از اجل و کامران شود

هم عاقبت چو نوبت رفتن بدو رسد — با صد هزار حسرت از اینجا روان شود

فریاد از آن زمان که تن نازنین ما — بر بستر فتاده و ناتوان شود

اصحاب را چو واقعهٔ ما خبر کنند — هر دم کسی برسم عیادت روان شود

و آنکس که مشفق است و دلش مهربان ما — در جستن دوا پی این و آن شود

و آنگه که چشم بر رخ ما افگند طبیب — در حال ما چو فکر کند بدگمان شود

گوید فلان شراب طلب کن که سود نیست — ما را بدان امید بسی در زیان شود

شاید که یک دو روز دگر مانده عمر ما — و آن یک دو روز بر سر سود و زیان شود

یاران و دوستان همه در فکر عاقبت — کاحوال ما چگونه و حال از چه سان شود

تا آن زمان که چهره بگردد ز حال خویش — و آن رنگ ارغوانی ما زعفران شود

و آن رنج در وجود بنوعی اثر کند — کز لاغری بسان یکی ریسمان شود

وان همسر عزیز که از وعده دست داشت — خواهد که باز بستهٔ عقد فلان شود

میراث گیر کم خرد آید بجستجوی — بس گفتگوی بر سر باغ و دکان شود

نامی ز ما بماند و اجزای ناتمام — در زیر خاک با غم و حسرت نهان شود

وانگه که چند سال برین حال بگذرد — آن نام نیز گم شود و بی نشان شود

وان صورت لطیف شود جمله زیر خاک — وان جسم زورمند تهی استخوان شود

از خاک گورخانهٔ ما خشتها زنند — وان خاک و خشت و سنگ گل گران شود

دوران روزگار بما بگذرد بسی — گاهی شود بهار و گهی خزان شود

تا روز رستخیز که اصناف خلق را — تنها ز بهر عرض قرین روان شود

حکم خدای عز و جل کائنات را — در فصل هر فصیله بکلی روان شود

از گفتن و شنیدن و از کردهای بد — در موقف محاسبه یکیک عیان شود

میزان عدل نصب کنند از برای خلق — یکسر سبک برآید و یکسر گران شود

هر کس نگه کند به بد و نیک خویشتن — آنجا یکی غمین و یکی شادمان شود

بندند باز بر سر دوزخ پل صراط — هر کس ازو گذشت بجنت جنان شود

وانکس که از صراط بلرزید پای او — در خواری و عذاب ابد جاودان شود

اشرار را حرارت دوزخ کند قبول — واحرار را عنایت حق سایبان شود

بس روی همچو ماه ز خجلت شود سیاه — بس قد همچو تیر ز هیبت کمان شود

بس شخص بینوا که ورا از علو قدر — عشرت سرای جنت اعلا مکان شود

بس پیر مستمند که در گلشن مراد — بوی بهشت بشنود و نوجوان شود

مسکین اسیر نفس و هوا کاندران مقام — با صد هزار غصه قرین هوان شود

فضل خدای را که تواند شمار کرد — یا کیست آنکه شکر یکی از هزار کرد

آن صانع لطیف که بر فرش کائنات — چندین هزار صورت الوان نگار کرد

ترکیب آسمان و طلوع ستارگان — از بهر عبرت نظر هوشیار کرد

بحر آفرید و برّ و درختان و آدمی — خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد

الوان نعمتی که نشاید سپاس گفت — اسباب راحتی که نداند شمار کرد

سر چیست تا بطاعت او بر زمین نهیم
ای قطره منی سر بیچارگی بنه
بخشنده که سابقه فضل و رحمتش
پرهیزگار باش که دادار آسمان
تا برده رنج گنج میسر نمی‌شود
هر کو عمل نکرد و عنایت امید داشت
دنیا که جسر آخرتش خواند مصطفی
دار القرار خانهٔ جاوید آدمیست
چند استخوان که هاون دوران روزگار
ظالم بمرد و قاعدهٔ زشت ازو بماند
عیسی بعزلت از همه عالم کناره جست
محبوس آرزوی دل اندر کنار کرد
ما اعتماد بر کرم مستعان کنیم
بعد از خدای هر چه پرستند هیچ نیست
دین گوی دولتست که هر دون نمی‌برد
بیچاره آدمی چه تواند بسعی کرد
او پادشاه و بنده که نیک و بد آفرید
سعدی بهر نفس که بر آورد در سحر
هر بنده که خاتم دولت بنام اوست

جان در رهش دریغ نباشد نثار کرد
کابلیس را غرور منی خاکسار کرد
ما را بحسن عاقبت امیدوار کرد
فردوس جای مردم پرهیزگار کرد
مزدان گرفت جان برادر که کار کرد
دانه نکرد ابله و دخل انتظار کرد
جای نشست نیست بناید قرار کرد
این جای رفتنست نشاید قرار کرد
خود سر چنان بکوفت که خاکش غبار کرد
عادل برفت و نام نکو اختیار کرد
قارون ز دین بر آمد و دنیا قرار کرد
بازی رکیک بود که موشی شکار کرد
کان تکیه باد بود که بر مستعار کرد
بی دولت آنکه بر همه هیچ اختیار کرد
الا کسیکه در ازلش بختیار کرد
چون هر چه بود نیست قضا کردگار کرد
بدبخت و نیکبخت و گدای و خوار کرد
چون صبح در بسیط زمین انتشار کرد
در گوش دل نصیحت او گوشوار کرد

٢١

بدسگالان ترا عاقبت نامحمود	صدر دیوان ممالک بتو آراسته باد
مدد رحمت ایزد عدد ریگ زرود	بر روان پدر و مادر و اسلاف تو باد

فی مدح سلجوق شاه

که زیر بال همای بلند پروازند	چه نیکبخت کسانی که اهل شیرازند
که گرگ و میش به دوران او بهم آوازند	بروزگار همایون خسرو عادل
روان تکله و بوبکر سعد مینازند	مظفر الدین سلجوق شاه کز عدلش
کز و بشکر دگر نعمتش بپردازند	خدایرا بتو بر خلق نعمتیست چنان
از آسمان بسر خویشتن بیندازند	سزای خصم تو گیتی و بد که سنگ خلاف
بکید سحر چه ماند که ساحران سازند	بلاغت ید بیضای موسی عمران
که اهل فارس بصدق و صلاح ممتازند	دعای صالح و صادق رفیق جان تو باد

ایضاً فی مدح الصاحب علاء الدین جوینی

کسی بهشت نگوید به بوستان ماند	کدام باغ بدیدار دوستان ماند
که هیچ سرو ندیدم که این بدان ماند	درخت قامت سیمین برت مگر طوبی است
دگر خجل ز خجالت بزعفران ماند	گل دو روی بیکروی با تو دعوی کرد
گز ابروان تو انگشت بر دهان ماند	کجاست آنکه بانگشت مینمود هلال
میان رویت خورشید و رکمان ماند	هر آنکه روی تو بیند برابر خورشید
که تا بزیر زمینم بر استخوان ماند	عجب مدار که تا زنده ام محب توام

جهان نماند و اقبال روزگار تو باد	که نام نیک تو باقیست تا جهان ماند
علی الخصوص که سعدی بجان مدح تو یافت	حقیقتیست که ذکرش مع الزمان ماند
تو نیز غایت امکان از و دریغ مدار	که آن نماند و این ذکر جاودان ماند
برغم دشمن بدگو دراز عمر بمان	که دزد دوست ندارد که پاسبان ماند

حرف الراء فی صفة الربیع

۴

بامدادان که تفاوت نکند لیل و نهار	خوش بود دامن صحرا و تماشای بهار
صوفی از صومعه گو خیمه بزن در گلزار	وقت آن نیست که در خانه نشینی بیکار
کوه و دریا و درختان همه در تسبیح اند	نه همه مستمعان فهم کنند این اسرار
بلبلان وقت گل آمد که بنالند از شوق	نه کم از بلبل مستی تو بنال ای هشیار
آفرینش همه تنبیه خداوند دلست	دل ندارد که ندارد بخداوند اقرار
اینهمه نقش عجب بر در و دیوار وجود	هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار
خبرت هست که مرغان چمن میگویند	کاخر ای خفته سر از بالش غفلت بردار
هر که امروز نبیند اثر قدرت او	غالب آنست که فرداش نبیند دیدار
تا کی آخر چو بنفشه سر غفلت در پیش	حیف باشد که تو در خوابی و نرگس بیدار
که تواند که دهد میوهٔ رنگین از چوب	یا که داند که بر آرد گل صدبرگ از خار
وقت آنست که داماد گل از حجلهٔ غیب	بدر آید که درختان همه کردند نثار
آدمی زاده اگر در طرب آید چه عجب	سرو در باغ برقص آمده و بید و چنار
باش تا غنچهٔ سیراب دهن باز کند	بامدادان چو سر نافهٔ آهوی تتار

چشمه از سنگ برون آرد و باران از میغ
انگبین از مگس نحل و در از دریا بار

گرچه بسیار بگفتیم درین باب سخن
اندکی پیش نگفتیم هنوز از بسیار

تا قیامت سخن اندر کرم و رحمت او
همه گویند یکی گفته نیاید ز هزار

آن که باشد که نبندد کمر طاعت او
جای آنست که کافر بگشاید زنار

نعمت بارخدایا ز عدد بیرون ست
شکر انعام تو هرگز نکند شکرگذار

این همه پرده که بر کرده ما میپوشی
گر بتقصیر بگیری نگذاری دیار

ناامید از در لطف تو کجا شاید رفت
تاب قهر تو نداریم خدایا زنهار

فعلهائی که ز ما دیدی و نپسندیدی
بخداوندی خود پرده بپوش ای ستار

سعد یا راست روان گوی سعادت بردند
راستی کن که بمنزل نرسد کجرفتار

حیف از عمر گرانمایه که در لهو برفت
یارب از هرچه خطا رفت هزار استغفار

درد پنهان بتو گویم که خداوندی
یا نگویم که تو خود مطلعی بر اسرار

در مدح اتابک بو

بس بگردید و بگردد روزگار
دل بدنیا درنبندد هوشیار

ایکه دستت میرسد کاری بکن
پیش از آن کز تو نیاید هیچ کار

اینکه در شهنامه ها آورده اند
رستم و اسکندر و اسفندیار

تا بدانند این خداوندان ملک
کز بسی خلق ست دنیا یادگار

اینهمه رفتند و ما ای شوخ چشم
هیچ نگرفتیم از ایشان اعتبار

ایکه وقتی نطفه بودی در شکم
وقت دیگر طفل بودی شیرخوار

لطف او لطفیست بیرون از حساب ... فضل او فضلیست افزون از شمار

گر بهر موی زبانی باشدت ... شکر یک نعمت نگویی از هزار

نام نیک رفتگان ضایع مکن ... تا بماند نام نیکت برقرار

ملکبانان را نشاید روز و شب ... گاهی اندر خمر و گاهی در خمار

کام مسکینان و درویشان برآر ... تا همه کامت برآرد کردگار

با غریبان لطف بی اندازه کن ... تا برد نام نکوی در دیار

زور بازو داری و شمشیر تیز ... گر جهان لشکر بگیرد غم مدار

از درون خستگان پرهیز کن ... وز دعای مردم پرهیزگار

منجنیق آه مظلومان بصبح ... سخت گیرد ظالمان را در حصار

با بدان بد باش و با نیکان نکو ... جای گل گل باش و جای خار خار

دیو با مردم نیامیزد مترس ... بل بترس از مردمان دیوسار

هرکه دد یا مردم بد پرورد ... دیر و زود از جان برآرندش دمار

با بدان چندانکه نیکویی کنی ... قتل مار افسون نباشد جز بمار

ای که داری چشم عقل و گوش هوش ... پند من در گوش کن چون گوشوار

نشکند عهد من الا سنگدل ... نشنود قول من الا بختیار

پادشاهانرا ثنا گویند و مدح ... من دعایی میکنم درویش وار

سعدیا چندانکه میدانی بگو ... حق نشاید گفتن الا آشکار

هر کرا خوف و طمع در بار نیست ... از ختا باکش نباشد وز تتار

دولت نوئین اعظم شهریار ... باد تا باشد بقای روزگار

دگر به بند بلای کسی گرفتار ے
گناه نیست که بر خود گرفته دشوار

هر آنکه میوهٔ شیرین بدست می افتد
چرا نشاند نهالی که تلخ آرد بار

مثال گردن آزادگان و چنبر عشق
همان مثال پیاده است و رکند سوار

مرا رفیق بباید که بار برگیرد
نه صاحبی که من از وی کنم تحمل بار

اگر بشرط وفا دوستی بجا آرد
وگر نه دوست بدارد تو نیز دوست بدار

چه دوست جور کند بر من و جفا گوید
میان دوست چه فرقست و دشمن خونخوار

اگر زمین تو بوسد که خاک پای توام
مباش غره که بازیت میدهد عیار

گرت سلام کند دانه مینهد صیاد
ورت نماز برد کیسه میبرد طرار

باعتماد وفا نقد عمر صرف مکن
که عنقریب تو بی زر شوی و او بیزار

براحت نفسی رنج پایدار مجوی
شب شراب نیرزد ببامداد خمار

با دل همه کاری تحمل اولیتر
بکن وگرنه پشیمان شوی در آخر کار

میان بطاعت و اخلاص و بندگی بستن
چه پیش خلق بخدمت چه پیش بت زنار

زمام عقل بدست هوای نفس مده
که گرد عشق نگردند مردم هشیار

من آزموده ام این رنج و دیده این سختی
ز ریسمان متنفر بود گزیده مار

چو دیده دید دل از دست رفت و چاره نماند
نه دل ز مهر شکیبد نه دیده از دیدار

طریق معرفت نیست بخلاف ولے
بگوش عشق موافق نیاید این گفتار

پیاده مرد کمند سوار نیست ولیک
چو اوفتاد بباید دویدنش ناچار

شبی دراز درین فکر تا بوقت سحر
نشسته بودم و با نفس خویش پیکار

که چند ازپی طلب شهوت هوا و هوس
چو کودکان و زنان رنگ و بوی و نقش و نگار

ترا که مالک دینار نیستی سعدی | طریق نیست مگر زهد مالک دینار
ازین سخن بگذشتیم و یک غزل باقیست | تو خوش حدیث کنی سعدیا بیا و بیار

تجدید مطلع

کجا همی رود آن شاهد شکر گفتار | چرا همی نکند بر دو چشم من رفتار
بآفتاب نماند مگر بیک معنی | که در تأمل او خیره میشود ابصار
نظر در آینه روی عالم افروزش | مثال صیقل از آینه میبرد زنگار
برات خوبی و منشور لطف و زیبایی | نبشته بر گل رویش بخط سبز غبار
لبش ندانم و خدش چگونه وصف کنم | که این چو دانه ناریست و آن چو شعله نار
چو در محاوره آید زبان شیرینش | کجا شوند تماشاکنان شیرین کار
نسیم صبح براندام نازکش بگذشت | چو بازگشت به بستان بریخت برگ بهار
متابع تو ام ای دوست گر نداری ننگ | مطاوع تو ام ای یار گر نداری عار
تو در کمند من آیی کدام دولت و بخت | من از تو روی بپیچم کدام صبر و قرار
حدیث عشق تو با کس نمیتوانم گفت | که غیرتم نگذارد که بشنوند اغیار
همیشه در دل من هرگه آمدی و شدی | تو بر گذشتی و نگذشت بعد ازان دیار
تو از سر من و از جان من عزیزتری | بخیلم ار نکنم سر فدا و جان ایثار
اگر ملول شوی حاکمی و فرمان ده | وگر قبول کنی بنده ایم و خدمتگار
حلال نیست محبت مگر کسانی را | که دوستی بقیامت برند سعدی وار
حکایت اینهمه گفتیم و همچنان باقیست | هنوز باز نگردیم دوری از طومار

۲۹

حرف الزا فی مدح ...

دگر بجلوهٔ طاوس شوخی کردم | بچشم نقص ببینند اهل استبصار
که من بجلوه گری پای زشت میپوشم | نه پر و بال نگارین همی کنم اظهار
بشوق صیرفیان در حکیم را آن به | که بر محک نزند سیم ناتمام عیار
هنر نمودن اگر نیز هست لایق نیست | که خود عبیر بگوید چه حاجت عطار
برای ختم سخن دست بر دعا دارم | امیدوار قبول از مهیمن غفار
همیشه تا که فلک را بود تقلب و دور | همیشه تا که زمین را بود ثبات و قرار
ثبات عمر تو باد و دوام عافیت | نگاهداشته از نائبات لیل و نهار
تو حاکم همه آفاق و آنکه حاکم تست | ز تخت و بخت و جوانی و عمر برخوردار

خطاب به دل شکر حقیقت منزل خویش

ای دل بکام خویش جهان را تو دیده گیر | در وی هزار سال چو نوح آرمیده گیر
بستان و باغ ساخته گیر اندر و بسی | ایوان و قصر سر بفلک بر کشیده گیر
با دوستان مشفق و یاران مهربان | بنشسته و شراب چو روح چشیده گیر
هر نعمتی که هست بعالم تو خورده ان | هر لذتی که هست سراسر چشیده گیر
چون پادشاه عدل ابر تخت سلطنت | صد جامه حریر به دولت دریده گیر
هر گنج و هر خزانه که شاهان نهاده اند | آن گنج و آن خزانه بچنگ آوریده گیر
هر بنده که هست به بلغار و هند و روم | آن بنده را بسیم و زر خود خریده گیر
هر ماهرو که هست در ایام روزگار | آنرا بناز در بر خود آوریده گیر
آواز عود و بربط و نای و سرود و چنگ | آن طنطنه که می‌شنوی هم شنیده گیر

اگر ز مدت عمر آنچه هست دریابی / وگرنه آنچه بغفلت گذشته ناید باز
چنان مکن که به بیچارگی شوی باقی / کنون که چاره بدست درست چاره بساز
ز عمر آنچه ببازیچه رفت و ضایع شد / گرت دریغ نیاید بقیت اندر باز
چه روزها که بشب رفت در هوا و هوس / شبی بروز کن آخر بذکر و شکر و نماز
مگو شبی بعبادت چگونه روز کنی / که دوست را بنماید شب وصال دراز
خدای عز و جل غیب دان و مطلع است / گرش بلند بخوانی ورش بخفیه و راز
برآر دست تضرع ببار اشک ندم / ز بی نیاز بخواه آنچه بایدت بنیاز
سر امید فرود آر و روی عجز بمال / بر آستان خداوندگار بنده نواز
به نیک مردان یارب که دست فضل بپاش / ببند بر همه عالم خصوص بر شیراز

حروف الشین فی النصیحة

صاحبا عمر عزیز است غنیمت دانش / گوی خیری که توانی ببر از میدانش
چیست دوران ریاست که فلک با همه قدر / حاصل آنست که دایم نبود دورانش
آن خداییست تعالی ملک الملک قدیم / که تغیر نکند ملکت جاویدانش
جای گریست برین عمر که چون غنچه گل / هفت روز است بقای دهن خندانش
دهنی شیر بمادر نه بهار دهر / تا بدندان ببرد بار دگر پستانش
مقبل امروز کند داروی دل خویش دوا / که پس از مرگ میسر نشود درمانش
هر که دانه نفشاند بزمستان در خاک / ناامیدی بود از دخل بتابستانش
دست در دامن مردان زن و اندیشه مکن / هر که با نوح نشیند چه غم از طوفانش

چنان شده ست که دیگر امید خیر نماند
مگر بعفو خداوند منعم متعال

نه آفتاب وجود ضعیف ایشان را
که آفتاب فلک را ضرورتست زوال

کنون هوای اهل میسر و کبوتر نفس
که دست جور زمانه نه پر گذاشت نه بال

چنان شدم که بانگشت مینمایندم
نماز شام که بر بام میروم چه هلال

بزرگوار خدایا بحق مردانی
که عارفان جمیلند و عاشقان جمال

مبارزان طریقت که نفس بشکستند
بزور بازوی تقوی و للحروب رجال

یقدسون له بالخفی والاعلان
یسبحون له بالغدو والآصال

مرا و نفس خداوند ازین سرای غرور
که صبر پیش گرفتند تا بوقت محال

قفا خورند و ملامت کشند و خوش باشند
شب فراق بامید بامداد وصال

بسر سینهٔ این دوستان علی التفصیل
که دستگیری و رحمت کنی علی الاجمال

رهی نمیبرم و چاره نمیدانم
بجز محبت مردان مستقیم احوال

مرا بصحبت نیکان امید بسیارست
که مایه داران رحمت کنند بر بطال

بود که صدرنشینان بارگاه قبول
نظر کنند به بیچارگان صف نعال

توقع ست ز انعام دائم المعروف
زبهر آن که نه امروز میکنند افضال

همیشه در کرمش بوده ایم و در نعمش
از آستان مربی کجا روند اطفال

سوال نیست مگر بر خزانهٔ کرمش
سوال نیز چه حاجت که عالمست بحال

من آن ظلوم جهولم که هم تو فرمودی
چه آید از ضعفای کریم و زجهال

مرا تحمل باری چگونه دست دهد
که آسمان و زمین بر نتافتند و جبال

ختام عمر خدایا بفضل و رحمت خویش
بخیر کن که همین ست غایة الامال

مرا و خار مغیلان بحال خود بگذار
که دل نمیرود ای ساربان ازین منزل

شتر بجهد و جفا بر نمیتواند برخاست
که بار عشق تحمل نمیکند محمل

بخون سعدی اگر تشنه جلالت باد
که در شریعت ما حکم نیست بر قاتل

تو گوش هوش نکردی که دوش میگفتم
ز روزگار مخالف شکایتی با دل

که آب حسرتم از سر گذشت و پای خلاص
باستعانت دستی توان کشید از گل

چه گفت گفت ندانسته که هشیاران
چه گفته اند که از مقبلان شوی مقبل

تو آن نه که بهر در سرت فرود آید
نه جای همت عالیست پایه نازل

پناه سپهرم اجل عالمی بجد ای
که عالمست بمقدار خویشتن جاهل

نظر بعالم صورت مکن که طایفه
بچشم خلق عزیزند و از خدای خجل

کسان درخت نشانند و دانه افشانند
بشرط آنکه ببینند فرصتی قابل

بهیچ خلق نباید که قصه پردازی
مگر بصاحب دیوان عالم عادل

نه زان سبب که مجالی و منصبی دارد
بدین قدر نتوان گفت مرد را فاضل

از آن سبب که دل و دست جود او باشد
چو ابر بر همه عالم ز رحمت شامل

ز بسکه اهل هنر را بزرگ کرد و نواخت
بسی نماند که هر ناقصی شود کامل

مثال قطره باران و ابر آزاری
که کرد هر صدفی را بلؤلؤی حامل

سپهر منصب و تمکین علای دولت و دین
سحاب رأفت و باران رحمت وابل

که در فضائل وجای حیرتست و وقوف
که هر کدام یکی را بیان کند قایل

خبر بنقل شنیدیم و مخبرش دیدیم
ورای آنکه ازو نقل میکند ناقل

کف کریم و عطای عمیم او نه عجب
که ذکر حاتم و امثال او کند باطل

حاصل لہو ولعب دنیا چیست ... تا ہم زشت وخمار وجنگ وجدل
جائے دیگر نعیم یا رخدای ... چشمۂ سلسبیل وجوئے عسل
حیف بر خویشتن کند ناوان ... زخم بر خویشتن زند منبل
نہ تو بازآمدے کہ باز آورد ... حسن توفیقت از خطا وزلل
غرقہ را تا یکے نگیرد دست ... نتواند بر آمدن ز وحل
تا نگوئے انا الذے لسئے ... اے برادر ہوا الذے یقبل
بندگان سر کشند و باز آیند ... دست اقبال سیف دین دول
ہمہ شمعند پیش این خورشید ... ہمہ پروانہ گرد این مشعل
لاجرم چون ستارہ راست بود ... نتواند کہ کج رو وجدل
فکر من چیست پیش ہمت او ... نخل کوتہ بود بپاے جبل
زحل ومشتری چنان نگرند ... پایۂ قدرت اے بزرگ محل
کہ یکے زازین نگاہ کند ... بتامل بمشتری وزحل
سعدیا قصہ ختم کن بدعا ... ان خیر الکلام قل ودل
دوستانت چو بوستان بادند ... دشمنانت زبیخ مستاصل
ہمہ کامے وو دولتے دارے ... چہ دعا گویمت اے امیر اجل
دشمنت خود مباد وگر باشد ... دیدہ بردوختہ بہ تیر اجل

فی مدح اتکیا نو

بسی صورت بگردید ست عالم ... ازین صورت بگردد عاقبت ہم

سخن شیرین بود پیر کهن را — ندانم بشنود تو یمین اعظم
جهان سالار عادل انکیانو — سپهدار عراق و ترک و دیلم
که روز بزم بر تخت کیانی — فریدون ست و روز رزم رستم
چنین پند از پدر نشنیده باشی — الا گر هوشیاری بشنو از هم
چو یزدانت مکرم کرد و مخصوص — چنان بزی در میان خلق عالم
که گر وقتی مکان پادشاهیست — نباشد همچنان باشی مکرم
نه هر کس حق تواند گفت گستاخ — سخن ملکیست سعدی را مسلم
مقامات از دو بیرون نیست فردا — بهشت جاودانی یا جهنم
مدامت بخت و دولت همنشین باد — بدولت شادمان از بخت خرم
بدست راست قید باز اشهب — بدست چپ عنان خنگ ادهم
سر سالت مبارک باد و میمون — سعادت همره و اقبال همدم
محرم بر حسود ملک و جاهت — که ماند زنده تا دیگر محرم

ایضاً

خدای را چه توان گفت شکر فضل و کرم — بدین کرم که دگر باره کرد بر عالم
بدور دولت سلجوق شاه سلغرشاه — خدایگان معظم اتابک اعظم
سر ملوک جهان پادشاه روی زمین — خلیفه پدر و عم باتفاق امم
زمین فارس دگر ره آسمان دارد — بماه طلعت شاه و ستارگان حشم
یکے بحضرت او داغ خادمی بر روی — یکی بخدمت او دست بندگی بر هم

٣٥

بدولت همه افتادگان بلند شدند
چو آفتاب که بر آسمان برد شبنم

مگر کمینه احاد هندگان سعدی
که سعیش از همه بیش است و خطش از همه کم

همیشه خیر نیت باد و خیر باد که خلق
نبوده اند در ایام کس چنین خرم

سری مباد که بر خاک بندگیت نیست
وگر بود بسر نیزه باد چون پرچم

ایضاً

این منتی بر اهل زمین بود ز آسمان
وین رحمت خدای جهان بود بر جهان

تا گردنان روی زمین منزجر شدند
گردن نهاده بر خط فرمان این خان

اقصای بر و بحر بتایید عدل او
آمد ز تیغ حادثه دوباره امان

بوی چمن برآمد و برف جبل گداخت
گل باشکفتن آمد و بلبل ببوستان

آن دور شد که ناخن درنده تیز بود
وان روزگار رفت که گرگی کند شبان

بر بقعه که چشم ارادت کند خدای
فرمان دهی کند ز بر خلق مهربان

شاهی که عرض لشکر منصور اگر دهد
از قیروان سپه بکشد تا بقیروان

گر تاختن بلشکر سیاره آورد
از هم بپوفتند ثریا و فرقدان

سلطان روم در دم بست و بخراج
چیپال و هند و سند بگردن کشد قلان

ملکی بدین سیاقت و حکمی بدین نسق
ننوشته اند بر همه شهنامه داستان

ای پادشاه مشرق و مغرب باتفاق
یک کمترین بندهٔ تو پادشه نشان

حق را بروزگار تو بر خلق منتیست
کاندر حساب خلق نیاید حساب آن

در روی دشمنان تو تیری نیوفتاد
کز هیبت تو پشت ندادند چون کمان

گر چون بنفشه سر بسخن بر کشم — فکر از دلم چو لاله بدر میکند زبان

چون غنچه عاقبت قلم از یکدگر برفت — تا چون شگوفه پر زر سر خرم کنی دهان

یا رب دعای پیر و جوانت رفیق باد — تا آن زمان که پیر شود دولت جوان

دست ملوک لازم فتراک دولتت — چون پای در رکاب نهی بخت همعنان

در اهتمام صاحب صدر بزرگوار — فرمان روای عالم و علامهٔ جهان

اکفی الکفاة روی زمین شمس دین ملک — جانب نگاهدار خدا و خدایگان

صدر جهان و صاحب صاحبقران که هست — قدر رجال روی زمین بیش و کهان

گر مقتضی بجود بود سنگ مختفی — با بحر کان ادخر بحر و اسم کان

نظم مدیح او نه باندازهٔ من ست — لیکن بدست نظم لآلی بر افشان

ای آفتاب ملک بسی روز با بتاب — وی سایهٔ خدای بسی سالها بمان

خالی مباد گلشن خضرای مجلست — ز آواز بلبلان سخنگوی مدح خوان

تا بر درت برسم بشارت همی زنند — دشمن بچوب تا چو دهل برکشد فغان

ایضاً فی مدیحه علیه الرحمة

تبارک الله از آن نقشبند ما معین — که نقش روی تو بسته ست چشم و ابروی چنین

چنانکه در نظری وصفت نمی آید — بست چه وصف بگویم تو خود در آینه بین

مه از فروغ تو بر آسمان نمی تابد — چه جای ماه که خورشید را بکاه ببین

خدای تا گل آدم سرشت و خلق نگاشت — سلاله چو تو دیگر نیافرید از طین

نه در قبیلهٔ آدم که در بهشت خدای — بدین کمال نباشد جمال حور العین

ز گوسفند بدرد در عنایت عدلش — دهان گرگ بدرد دهان شیر عرین

معین خیر و مطیع خدا و ناصح خلق — بعقل روشن و فکر متین و رای رزین

زهی بسایهٔ لطف تو خلق را آرام — خهی بقوت رای تو ملک را آیین

گر اقتضای زمان دور باز سر گیرد — بنات دهر نزایند بهتر از تو بنین

تو آن یگانهٔ دهری که بر وسادهٔ حکم — به از تو تکیه نکرده ست هیچ صدرنشین

چو فیض چشمهٔ خورشید بامداد پگاه — که در تموج از منطقش شود پروین

فروغ رای تو مصباح راههای مخوف — عنان عزم تو مفتاح ملکهای حصین

قضا موافق رایت بود که نتوان بود — خلاف رای تو بودن مگر ضلال مبین

خدای مشرق و مغرب بایلخان داده ست — تو بر خزاین روی زمین حفیظ و امین

مخالفان ترا دست و پای کسب مراد — بریده باد که بد دست و پای بد تنین

تمام ذکر تو ناگفته ختم خواهم کرد — که غوص کردم و دستم نمیرسد بیمین

لئن رجعت سبعین حجة بابا — لما اقتدرت علی واحد من السبعین

کمال فضل ترا من بگوی میترسم — مگر کسی کند اسپ سخن از زین به زمین

ورای قدر من ست التفات صدر جهان — که ذکر بندهٔ مخلص کند علی التعیین

برای مجلس انست گلی فرستادم — که رنگ و بوی نگردد اندرش مرور سنین

تو روی دختر دلبند طبع من بگشای — که پیر بود نه آدم بشوهر عنین

بزنده میکنم از ننگ و صلتش در گور — که بخت در خور حسنش نمیدهد کابین

ستایش سخن خویشتن مکن سعدی — که زشت خوب نگردد بجامهٔ رنگین

اگر نه بنده نوازی از آن طرف بودی — که زهره داشت که دیبا برد بقسطنطین

فی مدح الصاحب علاء الدین الجوینی

شکر بشکر بنهم در دهان مژده دهان
اگر تو باز برآری حدیث من بدهان

بعید نیست اگر تو بعهد باز آئی
بعید وصل تو من خویشتن کنم قربان

تو آن نه‌ای که چو غائب شوی ز دل بروی
تفاوتی نکند قرب دل ببعد مکان

وگر بتیغ قسیمم بدست می‌نهند
بهم احتمال جفا به که صبر بر هجران

محب صادق اگر صاحبش بتیر زند
محبتش نگذارد که برکشد پیکان

بدوستی که وفا گر کنی وگر نکنی
من از تو بر نکنم مهر و نگسلم پیمان

وصال دوست بجان گر میسرت گردد
بخر که دیر بدست اوفتد چنین ارزان

کدام روز دگر جان بکار باز آید
که جان فشان نکنی روز وصل بر جانان

شکایت از دل سنگین یار نتوان کرد
که خویشتن زده‌ایم آبگینه بر سندان

ز دست دوست بنالیدن آمدی سعدی
تو قدر دوست ندانی که دوست ارزانی

گر آن بدیع صفت خویشتن بماند هر
بیار ساقی و ما را ز خویشتن برهان

زمان باد بهارست و اوعیش بده
که دور عمر چنان میرود که برق یمان

چگونه پیر و جوانی و جاهلی نکند
درین قضیه که گردد جهان پیر جوان

نظاره چمن اردی‌بهشت خوش باشد
که بر درخت زند باد نوبهار افشان

هندسان طبیعت ز جامه‌خانه غیب
هزار حله برآرند مختلف الوان

زکارگاه قضا بر درخت پوشانند
قبای سبز که تاراج کرده بود خزان

بکلبه چمن از رنگ و بوی باز کنند
هزار طبله عطار و رخت بازرگان

نامت اندر مشرق و مغرب روان | چشم بد دور از تو بعد المشرقین

فی مدح تارک سوسی

تمام گشت و مزین شد این خجسته مکان | بفضل و منت پروردگار عالمیان
همیشه صاحب این منزل مبارک را | تنش درست و دلش شاد و باد و بخت جوان
ز خسروان مقدم چنین که میشنوم | وفا و عهد نکرد است با کس این دوران
بنوبت اند ملوک اندرین سپنج سرای | خدای عز و جل راست ملک بی پایان
زمین دنیا بستان زرع آخرت است | چو دست میدهدت تخم دولتی بفشان
بده که با تو بماند جزای کرده نیک | وگر چنین نکنی از تو باز ماند هان
حیات ماه غنیمت شمر که باقی عمر | چو برف بر سر کوهی ست رو بنقصان
زمال و منصب دنیا جز این نمی ماند | میان اهل مروت که یاد باد فلان
بپاش تخم عبادت حبیب من اکنون | که در زمین وجودت بیابد آب روان
سرای آخرت آباد کن بحسن عمل | که اعتماد بقا را نشاید این بنیان
همیشه خرمیت باد و خیر و نصرت و عیش | تنت درست و امیدت روا و حکم روان
بس اعتماد مکن بر دوام دولت و عمر | که دولتی دگرت در پی است جاویدان
کلید گنج سعادت نصیحت سعدیست | اگر قبول کنی گوی بردی از میدان

فی صفة الربیع

صبح از مشرق برآمد باد نوروز از یمین | عقل و طبع خیره شد از صنع رب العالمین

در وصف محبوب

پاره گرداند زلیخای صبا / صبحدم بر یوسف گل پیرهن
نطفهٔ شبنم در ارحام زمین / شاهد گل گشت و طفل یاسمن
پنج در ریحان ست با بوی بهشت / خاک شیرازست با مشک ختن
بارگاه زاهدان درهم نورد / کارگاه صوفیان درهم شکن
صعقه میخواهی حجابی در گذار / فتنه میخواهی نقابی برفکن
تربیت را حله گو بر ما مپوش / عافیت را پرده گو بر ما متن
ناسزا خواهم شنید از خاص و عام / سرزنش خواهم کشید از مرد و زن
برگذر تا خیره گردد سرو بن / درنگر تا خیره گردد نسترن
شاهدان جستند ساقی گو بیار / عاشقان مستند مطرب گو بزن
چرخ با صد چشم چون روی تو دید / صد زبان میخواست تا گوید حسن
ده کدامست زین همه شیرین ترست / خنده یا گفتار یا لب یا دهن
شهرهٔ عقلم چو صوفی در گذشت / شهرهٔ شهرم چو غازی در رسن
سعدیا گر عاشقی یایی بگو / عاشقا گر مفلسی دستی بزن

فی مدح ترکان خاتون کرمانی

ای پیش از آنکه در قلم آید ثنای تو / واجب بر اهل مشرق و مغرب دعای تو
درویش و پادشاه ندانم درین زمان / الا بزیر سایهٔ همچون همای تو
نوشیروان و حاتم طائی که بوده اند / هرگز نبوده اند بعدل و سخای تو
مشهور در نواحی و مشهور در جهان / آوازهٔ تعبد و خوف و رجای تو

خجسته روز همایون کسی که یار کند | بروی دولت و بختش در فرح ناگاه

که چشم داشت که یوسف عزیز مصر شود | اسیر بند بلای برادران در چاه

شب فراق نمیماند از فلک نالید | که روزهای سپید است در شبان سیاه

هر آنکه بر در بخشایش خدای نشست | بیاقیت نرود ناامید ازین درگاه

زمانه بر سر آنست اگر خطایی کرد | که بعد ازین همه طاعت کند بعذر گناه

خدای عمر درازت دهاد چندانی | که دست جور زمان از زمین کنی کوتاه

بگرد قلعهٔ اسلام خندقی بزنی | اگر کهربا بتواند ربود پر کاه

مراد سعدی از انشا و رحمت خدمت | نصیحت است بسمع قبول شاهنشاه

دوام دولت و آرام مملکت [illegible] | ثبات راحت و امن مزید و رفعت جاه

اگر رعایت انصاف و عدل [illegible] | چو دست همت حق بر سرت نهاد کلاه

[illegible] | عزیز من که اثر میکند در آئینه آه

متعلمان بد آموز را سخن مشنو | که دیر سال بمانی بکام نیکو خواه

دعای زنده ولایت رفیق باد [illegible] | خدای عالمیانت نصیر باد و پناه

فی النصایح والمواعظ

ای نفس اگر بدیدهٔ تحقیق بنگری | درویشی اختیار کنی بر توانگری

ای پادشاه وقت چو وقتت فرا رسد | تو نیز با گدای محلت برابری

گر پنج نوبتت بدر قصر میزنند | نوبت بدیگری بگذاری و بگذری

دنیا زنی ست عشوه ده و دلستان ولیک | با کس بسر نمیبرد او عهد شوهری

آن راه دوزخ است که ابلیس میرود
بیدار باش تا پی او ره نسپری

در صحبت رفیق بدآموز همچنان
کاندر کمند دشمن آهیخته خنجری

راهی بسوی عاقبت خیر میرود
راهی بسوی هاویه اکنون مخیری

گوشت حدیث بشنو و هوش بیخبر
در حلقه بصورت و چون حلقه بر دری

دعوی مکن که برترم از دیگران بعلم
چون کبر کردی از همه دونان فروتری

از من بگوی عالم تفسیرگوی را
گر در عمل نکوشی نادان مفسری

بار درخت علم ندانم مگر عمل
با علم اگر عمل نکنی شاخ بی بری

از صد یکی بجای نیاورده شرط علم
وز حب جاه در طلب علم دیگری

علم آدمیت است و جوانمردی و ادب
ورنه ددی بصورت انسان مصوری

هر علم را که کار نبندی چه فایده
چشم از برای آن بود آخر که بنگری

امروز غرهٔ بفصاحت که در حدیث
هر نکته را هزار دلائل بیاوری

فردا فصیح باشی در موقف حساب
گر علتی نگوئی و عذری نیاوری

در صد هزار عذر بگوئی گناه را
مرشوی کرده را نبود زیب دختری

مردان بسعی و رنج بجائی رسیده‌اند
تو بی هنر کجا رسی از نفس پروری

ترک هواست وادی دریای معرفت
عارف بذات شو نه بدلق قلندری

در کم ز خویشتن بحقارت نظر مکن
گر بهتری بمال بگو هم برابری

ور بی هنر بمال کنی فخر بر حکیم
کون خرت شمار اگر گاو عنبری

فرمان بر خدا و نگهبان خلق باش
این هر دو قرن اگر بگرفتی سکندری

عمری که میرود بهمه حال جهد کن
تا در رضای خالق بیچون بسر بری

ایضاً فی المواعظ

ای که پنجاه رفت و در خوابی | مگر این پنج روزه دریابی
تا کی این باد کبر و آتش خشم | شرم بادت که قطره آبی
کهل گشتی و همچنان طفلی | شیخ گشتی و همچنان شابی
تو به بازی نشسته و ز چپ و راست | میرود تیر چرخ پرتابی
تا درین گله گوسفندی هست | نشنید اجل ز قصابی
تو چراغی نهاده بر ره باد | خانه در ممر سیلابی
گر برفعت سپهر و کیوانی | ور بحسن آفتاب و مهتابی
ور بمشرق روی بپیاده | ور بمغرب روی بجلابی
ور بتمکین ابن عفانی | ور بهنر روی ابن خطابی
ور بنعمت شریک قارونی | ور بقوت عدیل سهرابی
ور منیر شوی که سنگ سیاه | زر خالص کنی بقلابی
ور بهر وی ز باد در گذری | ور بشوخی چو برق بشتابی
ملک الموت را بحیله و فن | نتوانی که پنجه برتابی
منتهای کمال نقصان ست | گل بریزد بوقت سیرابی
تو که مبدا و مراجعت این ست | نه سزاوار کبر و اعجابی
خشت بالین گور یاد آور | ای که سر بر کنار احبابی
خفتنت زیر خاک خواهد بود | ای که در خوابگاه سنجابی

با همه عیب خویشتن شب و روز / ورنگاهی بعیب اصحابی
گر همه علم عالمت باشد / بی‌عمل مدعی و کذابی
پیش مردان آفتاب صفت / با ضلالت چو کرم شب تابی
پیر گشتی و ره ندانستی / تو نه پیری که طفل کتابی

فی مدح اتابک ابوبکر سعد

بنوبت‌اند ملوک اندرین سپنج سرای / کنون که نوبت تست ای ملک بعدل گرای
چه دوستی کند ایام اندکی بخشش / که یار باز ببین دشمنی ست جلد ربای
چه مایه بر سر این ملک سروران بودند / چو دور عمر بسر شد در آمدند از پای
تو مرد باش و ببر با خود آنچه بتوانی / که دیگرانش بحسرت گذاشتند بجای
درم بجور ستانان زر بزینت ده / بنای خانه کنانند و بام قصر آرای
بعاقبت خبر آمد که مرد ظالم مرد / بسیم سوختگان زرنگار کرده سرای
بخور مجلسش از ناله‌های دودآمیز / عقیق زیورش از دیده‌های خون پالای
نیاز باید و طاعت نه شوکت و ناموس / بلند بانگ چه سود و میان تهی چو درای
دو خصلت اند نگهبان ملک یاور دین / بگوش جان تو پندارم این دو گفت خدای
یکی که گردن زورآوران بقهر بزن / دوم که از در بیچارگان بلطف در آی
بتیغ و طعنه گرفتند جنگجویان ملک / تو بر و بحر گرفتی بعدل و همت و رای
چو همتست چه حاجت بگرز مغفر کوب / چو دولتست چه حاجت بتیر جوشن خای
بچشم عقل درین خلق پادشاهانند / که سایه بر سر ایشان فگنده چو همای

فی مدح الملک المرحوم عزالدین تازی گوی

قصیده ۴۸

گرت بشب بندی سر بر آستانهٔ حق
کی آنت بر دو نه میسر شدی جهانداری

بدولت تو چنان ایمن است پشت زمین
که خلق در شکم مادرند پنداری

بزیر سایهٔ عدل تو آسمان را نیست
مجال آنکه کند بر کسی ستمکاری

کف عطای تو گر نیست ابر چیست خلق
چه نعمتست که بر بر و بحر میباری

بهیچ شیوه در وصفش نیست تا گویم
مثال بحر محیطی و ابر آذارے

نگویمت که بفضل از کرام ممتازی
نگویمت که بعدل از ملوک مختاری

وگرچه این همه هستی نصیحت اولیتر
که پند راه خلاص است و دوستی باری

بسعی کوش که ناگه فراغت نبود
که سر نخاری اگر روی شیر نر خاری

خدای یوسف صدیق را عزیز نکرد
بجوهر ولی و لیکن بخوب کردارے

شکوه لشکر و جاه و جلال و مالت هست
ولے بکار نیاید بجز نکوکارے

چه روزها بشب آوردهٔ براحت نفس
چه باشد ار بعبادت شبی بروز آری

که پیش اهل دل آب حیات در ظلمات
دعای زنده دلانست در شب تارے

خدای سلطنت در زمین و پناه او
ز بهر آنکه در و تخم آخرت کاری

به بندگی سر طاعت بنه که برپائی
برفعت از سر گردون کلاه جبارے

بقاے مملکت اندر وجود دیگر فت
که دست هیچ قوی بر ضعیف نگماری

بدولت علم دین حق فراشته شد
بصولت علم کفر در نگونساری

چنانکه تا بقیامت کسی نشان ندهد
بجز دهان فرنگی و مشک تاتاری

پس از گرفتن عالم چو کوچ خواهد بود
رواست گر همه عالم گرفته انگاری

به نیک و بد چو بباید گذشت آن بهتر
که نام نیک بدست آوری و بگذاری

ایضاً فی الموعظة

دریغ روز جوانی و عهد برنائی — نشاط کودکی و عیش خویشتن رائی

سر فسردتی انداخت پیری اندر پیش — پس از غرور جوانی و دست بالائی

دریغ بازوی سرپنجگی که پیچید — سفیر دور فلک ساعد توانائی

زهی زمانه ناپایدار عهد شکن — چه دوستی است که با دوستان نمیائی

که اعتماد کند بر مواهب نعمت — که همچو طفل نبخشی و باز بربائی

بزار تر گسلی هرچه خوبتر بندی — تباه تر شکنی هرچه خوشتر آرائی

بعمر خویش کسی از تو کام بر نگرفت — که در شکنجه ناکامیش نفرسائی

اگر زیادت قدرست در تغیر نفس — نخواستم که بقدر من ارز افزائی

مرا ملامت دیوانگی و سر سبکی — ترا سلامت پیری و پای برجائی

شکوه پیری بگذار و علم و فضل و ادب — کجاست جهل جوانی و عشق برنائی

چو با قضا و اجل برنمی توان آمد — قفا وفی نکند گر چه رای و دانائی

شد آن جلیس انیس از کنار من قهرا — که بعد از و متصور شود شکیبائی

دریغ خلعت زیبای احسن التقویم — بر آستین ستم طراز زیبائی

غبار خط معنبر نشسته بر گل روی — چنانکه مشک بماورد بر سمن سائی

اگر ز باد فنا ای پسر بیندیشی — چو گل بعمر دو روزه غرور ننمائی

زمان رفته نخواهد بگریه باز آمد — ز آب دیده که گر خون دل بپالائی

بدوخت جامه کامی بقد کس گردون — که عاقبت بمصیبت نکرد یکتائی

آن پنجه کمان کش و انگشت خط نویس
هر بندی اوفتاده بجای و مفصلی

در دست و باد شنیدم که کرده اند
بیرون ازین دو لقمه روزی تناولی

تا زان کنم همه نعمت و خروار های مال
با خویشتن بگور نبردند خردلی

از مال و جاه و منصب دنیا و تخت و بخت
بهتر ز نام نیک نکردند حاصلی

بعد از هزار سال که نوشیروان گذشت
گویند ازو هنوز که بودست عادلی

ای آنکه خانه بر ره سیلاب میکنی
بر خاک رودخانه بنا شد معولی

دل در جهان مبند که با کس وفا نکرد
هرگز نبود دور زمان بی تبدلی

مرگ از تو دور نیست و گر هست فی المثل
هر روز باز میروی پیش منزلی

بنیاد خاک بر سر آبست ازین سبب
بیرون نباشد از خللی یا تزلزلی

دنیا مثال بحر عمیق است پر نهنگ
آسوده عارفان که گرفتند ساحلی

دانا چه گفت گفت چه عزت خطر دیست
من خود باختیار نشینم بمعزلی

یعنی خلاف رای خداوند حکمت است
امروز خانه کردن و فردا تحولی

آنگه که سر ببالش گورم نهند باز
از من چه بالشی که بماند ز مخملی

بعد از خدای هرچه تصور کنی بعقل
ناچار بس آخریست همیدون که اولی

خواهی که رستگار شوی راستگار باش
تا عیب جوی را نرسد بر تو مدخلی

تیر از کمان چو رفت نیاید بشست باز
پس واجب است در همه کاری تاملی

باید که قهر و لطف بود پادشاه را
ورنی میسرش نشود حل مشکلی

وقتی بلطف گوی که سالار قوم را
با گفتگوی خلق بباید تحملی

وقتی بقهر گوی که صد کوزه نبات
گه چنان بکار نیاید که حنظلی

اگر این خیال محقق شدی به بیداری / که روی عزم همایون از آن طرف داری
خدا ترا که تواند گذارد شکر و سپاس / یکی منم که بشکرانش کنم شکر باری
ندیده دشمن بد طالعم هر آنچه بخواست / که دوست بر سر لطف آمده است و دلداری
تو یاد هر که کنی در جهان بزرگ شود / اگر که دیگرش از چشم خویش بگذاری
اگر مرا هنری هست یا خطائی هست / تو از مکارم اخلاق خویش یاد آری
جماعت شعرا این دروغ شیرین را / اگر برند قیامت بود گرفتاری
مرا که شکر و ثنای تو گفته‌ام همه عمر / اگر خدای بگیرد براست گفتاری
تو روی دختر دلبند طبع من بگشای / که خانگیش برآورده‌ام نه بازاری
چو همسریش نبینم بناقصی ندهم / خلیفه زاده تحمل چرا کند خواری
بهر دنی سر همت فرو نمی‌آید / نبسته‌ام در دکان زبیخریداری
من آبروی نخواهم بهای نان دادن / که پیش طایفه مرگ به که بیماری
خدای در دو جهانت جزای خیر دهاد / که هرچه داد باضعاف آن سزاواری
ترا که همت و اخلاق و فر و بخت اینست / بهرچه سعی کنی دولت دهد یاری
همین سعادت و توفیق بر مزیدت باد / که حق گذاری و ناحق کسی نیازاری

من نوادر نکات طبعه فی المراثی

دل شکسته که مرهم نشد دگر یارش / یتیم خسته که از پای بر کند خارش
خدنگ درد فراق اندرون سینه خلق / چنان نشست که در جان نشست سوفارش
چو مرغ کشته قلم سر بریده میگردد / چنان که خون سیه میرود ز منقارش

برفت سایهٔ درویش و ستر پوشش عیب
بپوش بار خدایا بعفو ستاریش

بجیل خانهٔ کروبیان عالم قدس
بگرد خانهٔ روحانیان فرود آریش

عدو که گفت بغوغا که درگذشتن او
جهان خراب شود سهو بود پنداریش

نمرد سعد ابوبکر سعد بن زنگی
که ماند سعد ابوبکر نام بردارش

چراغ را که چراغی ازو فرا گیرند
فرو نشیند و باقی بماند انوارش

خدایگان زمان و زمین مظفر دین
که قائمست بر اعلاء دین اظهارش

بزرگوار خدایا بفر دولت و کام
دوام عمر بده سالهای بسیارش

به نیک مردان کز چشم بد بپرهیزش
بر آستان که زنار آستان نگهدارش

که نقطه تا متمکن نباشد اندر اصل
درست باز نیاید حساب پرگارش

ایضاً

باتفاق دگر دل بکس نباید داد
ز بستگی که درین نوبت اتفاق افتاد

چو ماه دولت بوبکر سعد آفل شد
طلوع اختر سعدش هنوز دل میداد

امید امن و سلامت بگوش دل می گفت
بقای سعد ابوبکر سعد زنگی باد

هنوز داغ نخستین تمام ناشده بود
که دست جور زمان داغ دیگرش بنهاد

از آن دریغ که هرگز بدر نشود از دل
نه آن حدیث که هرگز برون شود از یاد

عروس ملک نکو روی دختریست ولیک
وفا نمیکند این سست مهر با داماد

نه خود سریر سلیمان بباد رفته و بس
که هر کجا که سریر بیست میرود بر باد

وجود خلق بدل میکنند ورنه زمین
جهان ولایت کیخسرو است و ملک قباد

ثمر فرو شد و هیچ و دم هیچ عمل نگرفت | حیات او چو بسر آمد فزید عمر تو باد
کتابیشت بود ار پند بنده گوش کنی | که هر که پند شنید و سخن جهان بگشاد
همان نصیحت جدت که گفته ام بشنو | که من نمانم و گفت منت بماند یاد
ولی خراب مکن بیگنه اگر خواهی | که سالها بود ت خاندان ملک آباد

ایضاً رحمة الله علیه

هیچ باغ نبود آن درخت مانندش | که تند باد اجل بیخ و بیخ برکندش
بدوستی جهان هرگز اعتماد مکند | که خرج دید نظر بلکی ست هرچندش
بلطف خویشتن خدایا روان او خوشدار | بدان حیات مکن زنجیات خورسندش
بعمر و سعد ابوبکر سعد بن زنگی | که هست سایهٔ امیدوار فرزندش
گر آفتاب بشد سایه همچنان باقی است | بقای اهل حرم باد و خویش و پیوندش
همیشه سبز و جوان باد در حدیقهٔ ملک | درخت دولت بیخ او و بر و مندش
یکی دعای تو گفتم دگر دعای عدو | کنون بگویم اگر نیک نیست بپسندش
هر آنکه پای خلاف تو در رکاب آورد | بخانه باز رود اسب بیخداوندش

وله ایضاً رحمة الله علیه

وجود عاریتی دل در او نشاید بست | همان که مرهم دل بود یار نخست
اگرچه اهل ارواح در کشاکش نزع | همی بعالم علوی رود ز عالم پست
بر آب دیده مجور هم ملامت نیست | که شوق می بستاند عنان عقل از دست

[illegible]

بند سوم

شکیبائی مجوی از جان مهجور	که بار از طاقت مسکین فزون ست
سکون در آتش سوزنده گفتم	نشاید کرد و درمان هم سکون ست
که دنیا صاحبی بد عهد و خونخوار	زمانه مادری بی‌مهر و دون ست
ز اکنون ست پر ما جور ایام	که از دوران آدم تا کنون ست
نمیدانم حدیث نامه چون ست	همی بینم که عنوانش بخون ست

بند دوم

بزرگان چشم و دل در انتظارند	عزیزان وقت و ساعت میشمارند
غلامان در و گوهر میفشانند	کنیزان دست و ساعد می‌نگارند
ملک خان و میاق و بدر و ترخان	بر هواران تازی بر سوارند
که شاهنشاه عادل سعد بوبکر	بایوان شهنشاهی درآرند
حرم شادی کنان بر طاق و ایوان	که مروارید بر تاجش ببارند
زمین بشگفت عیش خوش گذارم	ازان پس آسمان گفت ار گذارند
امید تاج و تخت خسروی بود	ازین غافل که تابوتش درآرند
چه شد پاکیزه رویان حرم را	که بر سر گاه و بر زیور غبارند
نشاید پاره کردن زیور و روی	که مردم تحت امر کردگارند
ولیکن با چنین داغ جگر سوز	نمیشاید که فریادی ندارند
بلی شاید که مهجوران بگریند	روا باشد که مظلومان بزارند
نمیدانم حدیث نامه چون ست	همی بینم که عنوانش بخون ست

بند چهارم

[illegible]

دران عالم خدا است از عالم غیب
نثار رحمتش بر سر فشاناد

هر آنکس دل نسوزد بدین درد
خدایش هم بران آتش نشاناد

درین گیتی مظفر شاه عادل
محمد نام بردارش بپاناد

سعادت پرتو نیکان و هادش
بجوی صالحانش پروراناد

روان سعد را با جان بوبکر
باوج روح و راحت گستراناد

بکام دوستان و بخت فیروز
بسی دوران دیگر بگذراناد

شنیدانم حدیث نامه چون است
همی بینم که عنوانش بخون است

مرثیهٔ امیر سیف الدین

دردی بدل رسید که آرام جان برفت
وز هر که در جهان بدریغ از جهان برفت

شاید که چشم چشمه بگرید بهای های
بر بوستان که سرو بلند از میان برفت

بالا بلند کرد درخت بلند ناز
ناگه بحسرت از نظر باغبان برفت

گیتی براو چو خون سیاوش گریه کرد
خون سیاوشان ز دو چشمش روان برفت

دود دل از دریچه بیاید که دود خلق
هرگز چنان نبود که تا آسمان برفت

تا آتش است خرمن کس را چنین نسوخت
زنهار از آتشی که بچرخش دخان برفت

باران فتنه بر در و دیوار کس نبود
بر بام باز گریهٔ خون ناودان برفت

تلخ است شربت غم هجران و تلخ‌تر
بر سرو قامتی که بحسرت جوان برفت

چندان برفت خون جراحت برآستی
کز چشم مادر و پدر مهربان برفت

همچون شقایقم دل خونین سیاه شد
کان سرو نو برآمده از بوستان برفت

ماه فرخنده روی در پیچید	و علیک السلام یا رمضان
الوداع ای زمان طاعت خیر	محفل ذکر و مجلس قرآن
مهر فرمان ایزدی بر لب	نفس در بند و دیو در زندان
تا دگر روزه در جهان آید	پس بگردد بگونه گونه جهان
بلبلی زار زار مینالید	در فراق بهار وقت خزان
گفتم اندوه مبر که باز آید	روز نوروز و لاله و ریحان
گفت ترسم بقا وفا نکند	ورنه هر سال گل دهد بستان
روز بسیار و عید خواهد بود	تیرماه و بهار و تابستان
تا که در منزل حیات بود	سال دیگر که در غریبستان
خاک چندان از آدمی بخورد	که شود خاک و آدمی یکسان
هر دم از روزگار ما جزویست	که گذر میکند چو برق یمان
کوه اگرچه جبز و بر گبرند	متلاشی شود بدور زمان
تا قیامت که دیگر آب حیات	باز گردد بجوی رفته روان
یا رب آندم که دم فرو ماند	ملک الموت واقف و شیطان
کار جان پیش اهل دل سهل است	تو نگهدار جوهر ایمان

فی مرثیة المستعصم

آسمان را حق بود گر خون ببارد بر زمین	بر زوال ملک مستعصم امیر المؤمنین
ای محمد گر قیامت می برآری سر ز خاک	سرآور وین قیامت در میان خلق بین

تجربت بیفایده ست آنجا که برگردید بخت / حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زین

گرگسانند از پی مردار دنیا جنگجوی / ای برادر گر خردمندی چو سیمرغان نشین

ملک دنیا را چه قیمت حاجت نیست از خدای / گو نگهدارد بما بر ملک ایمان و یقین

یارب این کن مسلمانی بما آباد دار / در پناه شاه عادل پیشوای ملک و دین

خسرو صاحبقران غوث زمان بوبکر سعد / آنکه اخلاقش پسندیدست و اوصافش گزین

مصلحت بود اختیار رای روشن بین او / زیردستان را سخن گفتن نشاید جز چنین

لاجرم در بحر و برش داعیان دولتند / گاهگاهی هزاران آفرین بر جانت ای جان آفرین

روزگارت با سعادت باد و سعد برج گوی / رایتت منصور و بختت یار و اقبالت قرین

ملمعات

وقتها گاهی بر آسودی تنم / قال مولائی بلطف لا تنم

استقانی و دعانی افصح / عشق و مستوری نیامیزد بهم

ما بکینی سلاح اندر اختتم / لا تخلو اقتل من ألقی السلم

یا غریب الحسن رفقاً للغریب / خون درویشان مریز ای محتشم

گر نگردستی بجویم چیز چیز / ما لذاک الکف مخضوب بالدم

قد ملکت القلب ملکاً و اسما / خواهی اکنون عدل کن خواهی ستم

گر بخوانی ور برانی بنده ام / لا ابالی ان دعانی او ستم

یا قضیب البان ما هذا الوقوف / گر خلاف سرو میخواهی بچشم

عمرها پرهیز میکردم ز عشق / ما حسبت الآن الا قد جسم

۵۷

که کوته باد چون دست من از دوست ... زبان دشمنان از بدسگالی

الا یا سائلا عنی توقف ... فما قلب المعانی عنک سالی

بچشمانت که گرچه دوری از چشم ... دل از یاد تو یکدم نیست خالی

الم تنظر الی عینی و دمعی ... تری فی البحر اصداف اللآلی

مرکب در وجود من چو جانی ... مصور در دماغم چون خیالی

منعت الناس یستسقون عینا ... ان استرسلت دمعا کاللآلی

جهانی تشنگان را دیده در تست ... چنین پاکیزه پندارم زلالی

ولی فیک الارادة فوق وصف ... ولکن لم نزد الا احتیالی

چه دستان با تو در گیرد چو روباه ... که از مردم گریزان چون غزالی

جرت عینای من ذکراک سیلا ... سل الهجران عنی ما جرالی

نمایندت بهم خلقی بانگشت ... چو بینند آن دو ابروی هلالی

حفاظی لم ازل ما دمت حیا ... ولو انتم هجرتم من وصالی

ولت سخت ست وپیمان اندکی سست ... وگر هر چه گویم بر کمالی

اذا کان اقتضامی فیک حلوا ... فقل لی ما یعذ انی وما لی

مرا با روزگار خویش بگذار ... نگیر و سرزنش در لاابالی

ترانی ناظما فی الوجد بیتا ... وطرفی ما ترسی عقد اللآلی

نگویم قامتت زیباست یا چشم ... همه لطفی و سر تا پا جمالی

وان تنسیتم عهد طول هجری ... حوالیکم فقد عان ارتحالی

چو سعدی خاک شو سودی ندارد ... اگر خود خاک وی در دیده مالی

ان نطق العارف فی وصفه — بعجز عن شان عدهم المثال
کار نرگس نیست درین ره پیر پیر — بلکه بسوزد پر عنقا و بال
کم فطن باور ستفهما — عاد وقد کل لسان المقال
فهم بسے رفت ندیدش طریق — وهم بسے گشت نماندش مجال
لو دنت الفکرة من حجبه — لاحترقت من سبحات الجلال
بر دل عشاق جمالش خوش ست — تلخی هجران بامید وصال
اصبح من غایة الطافه — یکرم العبد وسقی السوال
بنده دگر هرکه کند اعتماد — گر فگند بر کرم ذو الجلال
ان تعالی حکم تعتبر — موعظة تسمع صم الجبال
هرکه بگفتار نصیحت کنان — گوش ندارد بخورد گوشمال
بادیة المحشر واد عمیق — تمتحن النفس وتمضی الجیال
گر قدمت هست چو مردان برو — در علت نیست چو سعدی بنال
رب اغنی واقبل عثرتی — انت رجائی وعلیک التکال

وله ایضاً

آفتاب ست آن پری رخ یا ملائک یا بشر — قامت ست آن یا قیامت یا الف یا نیشکر
بذ صبری ما تولی روعقلی ما شنی — ضاد قتلی ما تمشی زاد وجدی ما عبر
گلبن ست آن یا تن نازک نسا و شیر یا حریر — آهن ست آن یا دل نامهربانش یا حجر
بهت والمطلوب عندی کیف حالی ان نا — حرت والمامول نحوی یا حیاتی ان حجر

تا سوار گل بر دارد و مے | طبع شور انگیز را وست از لگام
وردی از می در قدح کن پیش آنکه | در خروش آید خروس صبح بام
زاهدین چنگال شاهین عزمت | طوق بر گردن نهادم چون حمام
ساعتی چون گل بصحرا بر گذر | یکزمان چون سرو در بستان خرام
تا شود بر گل نکو روئے وبال | تا شود بر سرو رعنائے حرام
در دماغ می پرستان بازکش | آتش سودا بآب چشم جام
یارب از فردوس کے رفت این نسیم | یارب از جنت که آورد این پیام
طوطیان جان سعدی را بلطف | شکری ده زان لب یاقوت فام
نالهٔ بلبل بستی خوشترست | ساتگینی ساتگینی اے غلام

وله ایضاً

بپایان آمد این دفتر حکایت همچنان باقی | بصد دفتر نشاید گفت وصف الحال مشتاقی
کتاب ما نع عنی حبیبًا معرضًا عنی | ان اصنع ما ترحنی الی علی عهدی و میثاقی
نگویم نسبتی دارم بنزدیکان درگاهت | که خود را بر تو می بندم بسالوسی و زراقی
اخلائی احبائی ذر و نی حبرانی | مریض العشق لا یبری و لا یشکو الی الراقی
نشان عاشق آن باشد که شب با روز پیوندد | ترا گر خواب میگیرد نه صاحب روز مشتاقی
فهم اللاه و استقنی کاسًا و دع ما فیه مسموما | اما انت الذی تستقی فعین السم تریاقی
قدح چون دور ما باشد بهشیاران مجلس ده | مرا بگذار تا حیران بماند چشم بر ساقی
سعی فی قتلی انشانی و ما یدریه ما شانی | انا المجنون لا اعنا حراقی و اعراقی

وله ایضاً

دوستان گویند کز عشقش برون شو صبر کن — تات قلبی کیف صبر من صالک یاحبیب
سعدی اندر آرزوی یار خود دیوانه شد — فی حیاتی فی مماتی لیس غیرک یاحبیب

وله ایضاً

توخون خلق بریزی و روی برتابی — ندانمت چه مکافات این گنه یابی
تقصد عنی بالجور والنوی لیکن — الیک قلبی یا غایة المنی صابی
چو عندلیب چه فریاد و با همیدارم — تو از غرور جوانی هنوز در خوابی
الی الغداة وصلتم وتصبحون بهم — وفی ودادکم قد هجرت احبابی
نه هرکه صاحب حسن است جور پیشه کند — ترا چه شد که تو اندر کمین اصحابی
اخبتی امروزنی هرک ذکراه — لقد اطعت ولکن جسد لبابی
غمت چگونه بپوشم که دیده تر رویت — همین گواهی بر من وهد بکذابی
مرا تو بر سر آتش نشانده بعجب آنکه — منم در آتش وازحال من تو در تابی
من از تو سیر نگردم که صاحب استغنا — نه ممکن است که هرگز رسد بسیرابی

المثلثات

خلیلی الهدی انجی واصلح — ولیکن من هداه العدا افلح
نصیحت نیکبختان گوش گیرند — حکیمان پند درویشان پذیرند
کش انچه وارا غت خاطر نریزت — که سختی تا فتلی دو بارا تیزت
من استضعفت لا اغیاط علیه — من استکثرت تا تکسر یده

یا چهره بپوش یا بسوزان	بر روی چو آتشت سپندے
دیوانهٔ عشقت ای پری روے	عاقل نشود به هیچ پندے
تلخ ست دهان عیشم از صبر	ای تنگ شکر بیار قندے
ای سرو بقامتش چه مانے	زیباست ولے نه هر بلندے
گریم بامید و دشمنانم	بر گریه زنند ریشخندے
ایکاش ز در درآمدی دوست	تا دیدهٔ دشمنان بکندے
ای آینه ایمنے که تا گاه	در تو برسد آه دردمندے
یا رب چه شدے اگر برحمت	باری سوے ما نظر فکندے
یکروز بخوان حدیث سعدے	باشد که بگیرد از تو پندے
گفتند نصیحتم بگذشت	من بعد بر آن سرم که چندے
بنشینم و صبر پیش گیرم	دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضا

آوخ که چو روزگار برگشت	از من دل و صبر و یار برگشت
برگشتن ما ضرورتے بود	وان شوخ باختیار برگشت
پرورده بدم بروزگارے	او نیز چو روزگار برگشت
غم نیز چو بودے ار بخفتے	آن روز که غمگسار برگشت
رحمت کن اگر شکسته را	صبر از دل بیقرار برگشت
عذرش بنه ار بزیر سنگے	سر کوفته چو مار برگشت

جز دیدهٔ شوخ عاشقان را — بر چهره روان سرشک خون نیست

کوته نظرے بجلوه ئم گفت — غوغا مکن آخرت جنون نیست

گفتم ز تو کے بر آید این دود — کت آتش غم در اندرون نیست

عاقل داند که ناله زار — از سوزش سینه برون نیست

تسلیم قضا شوم کزین قید — کس را بخلاص رهنمون نیست

صبر از تو کنم چه چاره سازم — کار دل از یکے فزون نیست

گر بکشد و گر معاف دارد — در قبضهٔ او چو من زبون نیست

دانی بچه ماند آب چشمم — سیماب که یکدمش سکون نیست

در دهر وفا نبود هرگز — یا بود و به بخت ما کنون نیست

چون بر رخ روے یار کردم — گفتم گرفتش وفاست چون نیست

بنشینم و صبر پیش گیرم — دنباله کار خویش گیرم

ایضاً

دردا که بلب رسید جانم — آوخ که ز دست شد عنانم

کس دید چو من ضعیف هرگز — کز هستی خویش در گمانم

پروانه ام او فتان و خیزان — یکبار بسوز و وارهانم

گر لطف کنی بجاے آنم — ور جور کنی سزاے آنم

جز نقش تو نیست در ضمیرم — جز نام تو نیست بر زبانم

گر تلخ کنی بدو ریم عیش — یادت چو شکر بود دهانم

ایضاً

اے بر تو قباے حسن چالاک
صد پیرهن از جدائیت چاک
پیشت بتواضع است گوئی
افتادن آفتاب بر خاک

۶۶

بارے بگذر کہ در فراقت — خون شد دل ریشم از اشتیاقت
بگشاے دهن کہ پاسخ تلخ — گوئے شکرست در مذاقت
در کشتۂ خویشتن نگہ کن — بارے اگر افتد اتفاقت
تو خندہ زنان چو شمع و خلقی — پروانہ صفت در احتراقت
ما خود ز کدام خیل باشیم — تا خیمہ زنیم در وثاقت
ما ضرت صبا ستے ولیکن — عیبے نظرت و با اطاقت
بس دیدہ کہ شد در اشتیاقت — دریا و نمیرسد بساقت
تو مست شراب خواب و ما را — بیخوابی گشت از افتراقت
نہ قدرت با تو بودنم هست — نہ طاقت آنکہ در فراقت
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالۂ کار خویش گیرم

ایضاً

طاقت برسید و هم نگفتم — عشقت کہ ز خلق می نهفتم
طاقت نہ قرار و صبر و آرام — زان روز کہ با غمت نخفتم
آهنگ دراز شب ز من پرس — کز حسرت تو دمے نخفتم
بر هر مژه قطرۂ ز الماس — دارم کہ بگریہ سنگ سفتم
تقدیر درین میانم انداخت — هر چند کنارہ میگرفتم
گر کشتہ شوم عجب مدارید — من خود ز حیات در شگفتم
دی بر سر کوی دوست بیختے — خاک قدمش بدیدہ رفتم

وله ایضاً

بر بو و جمالت ای مه نو — از ماه شب چهارده ضو به
چون میگذری بگو بطاوس — گر جلوه کنان روی چنین رو
گر لاف زنم که من صبورم — دور از تو حکایتیست مشنو
دستی ز غمت نهاده بر دل — چشمی ز پیت فتاده در کو
یا از رخ عاشقان درون آی — یا از دل طالبان برون رو
یا بتلف مهجتی و نفسی — الله یقیک محضر [illegible]
زین جور و تحکم غرض چیست — بنیاد وجود ما کن درو
با من چو چو نه نرید معشوق — نگرفت حدیث من بیک جو
گفتم گنهم مبین که روزی — بینی که شوم بخلعتی نو
در سایهٔ شاه آسمان قدر — سر طلعت و آفتاب پرتو
از لفظ من این حدیث شیرین — گر می نرسد بگوشش خسرو
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنباله کار خویش گیرم

ایضاً

ای سرو بلند قامت دوست — ده ده که شمایلت چه نیکوست
در پای لطافت تو میراد — هر سرو سهی که بر لب جوست
بنمای که [illegible] — در زیر قبا چو غنچه در پوست

این جور که میبریم تا کی
وین صبر که میکنیم تا چند

چون مرغ بطمع دانه در دام
چون گرگ ببوی دنبه در بند

افتادم و مصلحت چنین بود
نی بند نگیرد آدمی پند

ستوجب این و پیش از انیم
باشد که چو مردم خردمند

بنشینم و صبر پیش گیرم
دنباله کار خویش گیرم

ایضاً

امروز جفا نمیکند کس
در شهر بجز تو میکنی بس

در دام تو عاشقان گرفتار
در بند تو دوستان مجلس

یا محمدی قتنی بنار خدّ
من حجرتها السراج یقبس

صبحی که شام جان مشتاق
خوشبوی کند ازو تنفس

استقبله و ارن توتی
استانه و ان تعبس

اندام تو خود حریر چین ست
دیگر چه کنی قبای اطلس

من در همه قولها فصیحم
در وصف شمائل تو اخرس

جان در قدمت کنم ولیکن
ترسم نهی تو پای برخس

آخر برکات تند رستی
فریاد دل شکستگان رس

ای صاحب حسن در وفا کوش
کاین حسن و وفا نکرد با کس

من بعد چنین مکن گزین بیش
ورنه بخدا که من ازین پس

بنشینم و صبر پیش گیرم
دنباله کار خویش گیرم

بسیار سپید کرده است — دوران سپهر لاجوردی

مصلحت میان کفر و اسلام — با ما تو هنوز در نبردی

سر پیش گران مکن که کردیم — اقرار به بندگی و خوردی

با درد توام خوش است زیرا که — هم دردی و هم دوای دردی

گفتی که صبور باش هیهات — دل موضع صبر بود بردی

هم چاره تحمل است و تسلیم — ورنه بکدام جهد و مردی

بنشینم و صبر پیش گیرم — دنباله کار خویش گیرم

ایضاً

بگذشت و نگه نکرد با من — در پای کشان ز کبر دامن

دو نرگس مست نیم خوابش — در پیش و بحسرت از قفا من

ای قبلهٔ دوستان مشتاق — گر با همه این کنی که با من

بسیار کسا که جان شیرین — در پای تو ریزد و اولا من

گفتم که شکایتی بخوانم — از دست تو پیش پادشا من

کاین سخت دلی و سست مهری — جرم از طرف تو بود تا من

دیدم که نه شرط مهربانیست — گر بانگ بر آرم از جفا من

گر سر برود فدای پایت — دست از تو نمیکنم رها من

جز وصل توام حرام بادا — حاجت که بخواهم از خدا من

گویند از آن نظر بپرهیز — پرهیز ندارم از قضا من

ایضاً

بر ما همه عیشها بگفتند	یا قوم لے ... وختام
ما خود زده ایم جام بر سنگ	دیگر مزنید سنگ بر جام
آخر نگهی بسوی ما کن	ای دولت خاص حسرت عام
بس در طلب تو دیگ سودا	پختیم و هنوز کار ما خام
درمان اسیر عشق صبر ست	تا خود بکجا رسد سر انجام
من ذره و تو خاک گشتم	باشد که تو بر سرم نهی گام
دور از تو شکیب چند باشد	ممکن نبود بر آتش آرام
در دام غمت چو مرغ وحشی	می پیچم و سخت میشود دام
من بیتو نه راضیم ولیکن	چون کام نمیدهی بنا کام
بنشینم و صبر پیش گیرم	دنباله کار خویش گیرم

ایضاً

گفتار خوش و لبان باریک	ما اطیب خاک جسل باریک
از روی تو ماه آسمان را	شرم آمد و شد هلال باریک
یا ضارب تیغ بسیف لحظ	والله قتلتنی بها ییک
از بهر خدا که مالکان جور	چندین نکنند بر ممالیک
شاید که بپادشه بگویند	ترک تو بریخت خون تاجیک
دانی که چه شب گذشت بر من	لا یات بمثلها اعادیک
با این همه گر حیات باشد	هم روز شود شب تاریک

خوبان جهان همه بدیدم   مثل تو بتا یکی دگر نی
پیران جهان نشان ندادند   چون تو دگری هیچ قمری نی
ای آنکه بباغ دلبری در   چون قد خوشت تو یک شجری نی
چندین شجر وفا نشاندم   وز وصل تو ذرهٔ ثمری نی
آوازهٔ من ز حسرتش بگذشت   وز درد دلم ترا خبری نی
از رفتن من غمت نباشد   وز آمدن تو خود اثری نی
باز آیم اگر دهی اجازت   ای راحت جان من دگری نی
بنشینم و صبر پیش گیرم   دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

شد موسم سبزه و تماشا   برخیز و بیا بسوی صحرا
کان فتنه که روی خوب دارد   هرجا که نشست خواست غوغا
صاحب نظری که دید رویش   دیوانهٔ عشق گشت و شیدا
والی نکند قبول هرگز   دیوانه حدیث مرد دانا
چشم از پی دیدن تو دارم   من بیتو خشم کنار دریا
از جور رقیب تو ننالم   خارست نخست و بار خرما
سعدی غم دل نهفته میدار   تا می نشوی ز غیر رسوا
گفتست اگر حسود با تو   زنهار مرو از این پس آنجا
من نیز اگرچه ناشکیبم   روزی دو برای مصلحت را
بنشینم و صبر پیش گیرم   دنبالهٔ کار خویش گیرم

تمام شد